

244
Litván György

Szabó Ervin lakásai

Szabó Ervin „komoly ember” volt, e szónak minden értelmében. Így nem csoda, hogy a róla szóló írások is szinte kizárólag tudományos, mozgalmi vagy népművelői tevékenységével foglalkoznak — magánéletével alig. Ez a zárkózott, szigorú, aszketikusan a maga feladatának élő férfi ebbe a szférába néhány legközelebbi barátján kívül már életében sem igen engedett senkinek bepillantást. Szerencsére fennmaradt azonban — méghozzá éppen korábbi, legtevékenyebb éveiből — gazdag levélhagyatéka; s felejthetetlen, színes, kissé rejtélyes egyénisége a baráti és tanítványi kör számos tagját készítette utólag olyan visszaemlékezések megírására, amelyekből — együttvéve — ma már életmódjáról, érzelmvilágáról, emberi kapcsolatairól is képet alkothatunk.

Sorsát — különösen rövid életének utolsó egymásfél évtizedében — betegség, szellemi magányosság és politikai kudarcok tették tragikussá. Műve is sok tekintetben torzó maradt. Élete mégis egy tömbből faragott, irigylésre méltóan teljes és szép élet volt. Azzá tette az igazságkeresés és a tisztesség szenvedélye, amely nemcsak tudományos és politikai tevékenységét, hanem magánéletének minden lépését is irányította.

Alighanem ez az oka, hogy bármely oldalról közelítsünk is sokoldalú életművéhez vagy személyiségéhez, ha elég mélyre ásunk, mindig ugyanoda jutunk: egyéniségének magvához, amely minden munkáját és megnyilvánulását áthatotta. Így életének külső keretei és az azokkal kapcsolatos dokumentumok is többnyire a megfeszített munkát, a fáradhatatlan szervezői tevékenységet és a sokaknak például szolgáló emberi magatartást tükrözik.

Ezt tapasztaljuk akkor is, ha életének alakulását olyan igazán külsődleges körülmények szempontjából vizsgáljuk fel, mint a lakás. (Végre is ezek megválasztását saját szükségletein, ízlésén kívül anyagi szempontok és családi megkötöttségek is befolyásolták.)

Szabó Ervin izzig-vérig budapesti jelenség. Szoros érzelmi és egzisztenciális szálak fűzték a főváros-hoz, amelynek — Bárczy István liberális városigazgatása idején — másfél évtizedig könyvtárnoka, ill. könyvtárigazgatója s egyik vezető művelődéspolitikusa volt. De nem csupán „hivatalból”, hanem személyes és tudományos érdeklődésből is állandóan

foglalkozott a fővárosi művelődési, lakás- és munkaviszonyokkal, amelyeknek a maga korában alig akadt nála alaposabb ismerője.

Pedig nem volt született budapesti, s életének 41 évéből csak mintegy huszat, az utolsó két évtizedet töltötte a fővárosban.

Az Árva megyei Szlancán, az akkori Magyarország legészakibb szögletében született, éppen egy évszázaddal ezelőtt, 1877. augusztus 23-án. Kisgyermekkorától pedig Ungváron nevelkedett, mert apja tönkremenése és öngyilkossága után anyja oda települt át, hat gyermekével. Az anyja, Pollacsek Lujza ugyanis jómódú ungvári családból származott; testvérei — köztük Károly, az ismert ügyvéd, és Mihály, a vasútépítő mérnök, a később világhírűvé vált Polányi-fiúk apja — időközben már Pestre költöztek. De az ungvári városszélen, a Sörház utcában ekkor még állt és működött a „családi malom”, amelynek jövedelméből az özvegynek is jutott akkora havi járadék, amelyből szerényen meg tudott élni, s taníttathatta gyermekeit.

Az ungvári malom

Lakást is a malom épületében kaptak. Innen, a városszéli domboldalról járt be 1887 szeptemberétől kezdve a vékonytermetű kisiák az ungvári királyi katolikus főgimnáziumba, amelynek nyolc évén át jeles tanulója volt. És innen írta átmenetileg Budapesten tartózkodó édesanyjának azokat a nemrég előkerült diákkori leveleket, amelyekben itt-ott felvillan némi humor, játékoság is, de alapvonás-ként már a Szabó Ervint olyannyira jellemző megbízhatóság és önkínzó kötelelességtudás tükröződik.

1895. március 14-én írja: „Borzasztó gyorsan közelünk a vizsgák időpontjához, és nincs benne semmi csodálatos, hogy nyakig vagyunk a munkában. A látogatásokat beszüntettem, vacsorára is csak röviddel az időpont előtt megyek le, és még néhány francia óra is elmaradt.” (Anyja távollétében a rokoni Seidler családnál, anyai nagynénjénél étkezett, unokatestvéreivel, köztük Seidler Ernővel, a későbbi népbiztossal.)

Március 22-én már olyan kimerült az „éjjel-nappali tanulástól”, hogy levélírás közben elnyomja az álmot, és csak másnap folytatja beszámolóját. Leveleiből kiderül, hogy az érettségire való készülés

mellett sok egyéb feladat nyomja 17 éves vállait: „Ami a tejjgazdaságot, különösen a Cifrát illeti, arra a döntésre jutottunk, hogy nem adjuk el... A tejpénzt beszédtem... Ma a néninek 60 tojást adtam el, 2 és fél krajcárjával darabját. Nekünk még mindig maradt 10, és a tyúkok remélhetőleg tekintettel lesznek arra, hogy a húsvét hamarosan itt lesz... A kerti munkát is megkezdhetjük néhány nap múlva, kérlek, válaszolj postafordultával egy lapon, hogy a gypet felszássam-e. Ha a nagymama nyárra hozzánk jön, a kertben nagyon jól érezném magát, mivel fő gondom lesz, hogy a gesztenyefa alatti lugas jó árnyékos legyen... Az én francia óráim egyelőre abbamaradtak, ezzel szemben tanítási munkám megkészsereződött. Ugyanis most már naponta adok a tanítványomnak órát.”

Pesti és bécsi hónapos szobák

Három hónappal később jeles eredménnyel teszi le az érettségi vizsgát, ősszel pedig Budapestre költözik, hogy megkezdje tanulmányait az egyetem állam- és jogtudományi karán. Bátyjával lakik együtt, „hónapos szobában”. Körülményeiről így tájékoztatja édesanyját 1895 októberében: „November folyamán két vizsgát kell letennem, úgy, hogy most egy kicsit szorgalmasabban kell tanulnom. Ugyan egész könnyű vizsgák, de a sikertől 30 frt. függ, a következő félévi tandíj ugyanis. És harminc forint nagyon sok pénz. Ha most 30 forinttal többünk lenne, vehetnénk

A Hunfalvy utcai lakás dolgozószobájában (1905) Bach Melitta reprodukciója

egy vagy két ágyat, mert az, amelyet Cecil néni (Polacsek Mihályné) protekciójával Hajós né ígért, úgy mutatkozott be ma, mint egy ágyszörny, mint egy mesebeli óriás ágya."

Hasonlóan küzdelmes körülmények között töltötte a következő két és fél évet a fővárosban. Albérletből albérletbe vándorolt, szakadatlanul tanult, s közben magántanítványokat vállalt.

1898 tavaszától egy éven át Bécsben folytatja ugyanazt az életmódot. Itt is nagyon szegényesen és küszködve él, itt is kíméletlenül hajszolja magát az ismeretszerzésben, itt is hónapos szobákban hányódik a (bécsi) Józsefvárosban (VIII. Laudongasse 3., Bennogasse 15.). Mégis — noha még nem tudja — élete legboldogabb, legderűsebb évét tölti az osztrák fővárosban. Látóköre kitágul, új eszméket, újfajta embereket ismer meg, s életre szóló barátságokat köt, főként az ott élő orosz emigráns forradalmárok körében.

Édesanyja állandóan aggódik életmódja, egészségi állapota, nem kielégítő táplálkozása és — nem utolsósorban — ottani társasága miatt. Egy kisebb betegségének hírére írja Ungvárról fiának: „... egyelőre még kis szobácskádat őrzöd, s ahogy ismerlek, nem fogod egykönnyen rászánni magad, hogy elfogadd az említett orosz újságíró ajánlatát. Ki az illető? Mit csinál Bécsben?"

Az „illető” Pável Fjodorovics Tyeplov volt, hivatalos forradalmár, az Orosz Szociáldemokraták

Külföldi Szövetségének aktív tagja, az „ökönomista” irányú Rabocseje Gyelo egyik szerkesztője. Tyeplov később 1900-ban illegális küldetésben hazatért Oroszországba, s ezért több mint öt esztendő szibériai száműzetéssel fizetett. De onnan, Irkutszkból, Jakutszkból és Viljujszkból írt leveleiben is folytatta tíz évvel fiatalabb magyar barátja buzdítását, „nevelését”.

Szabó Ervin a jelek szerint elfogadta Tyeplov lakás-ajánlatát, s egy ideig közös szobát bérelhettek Bécsben, mert hazautazása után, 1899. március 23-án az orosz szocialistától ilyen melankolikus levelet kapott: „Az én szállásom most már egészen magánzárka jellegét öltött. Napokon át nem jön senki, nem hangzik el egy szó sem, csak a konyhában zajló szakadatlan traccsolás tépi szét a fülemet. Hiába várom délutánként, esténként az ismerős bona sera-t, Ön nem érkezik meg és én egyedül ülök.”

Szabó Ervin ekkor már ismét a pesti albérleteket váltogatta. Egy ideig volt osztálytársával és jövődősógorával, Lám Sándorral együtt lakott az Üllői út 5-ben, majd a Salétrom utca 10-ben. 1900-ban, amikor végre rendes álláshoz s így rendszeres jövedelemhez jutott — a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára lett —, először gondolhatott jobb lakásra, csendesebb, kellemesebb környékre. A Várhegy Duna felőli lejtőjén, a Toldy Ferenc utca 32-ben vett ki szobát. Majd néhány hónap múlva — immár főbérlelőként, két bátyjával és Budapest-

re költözött édesanyjával együtt — átköltözött a szomszédos Donáti utcába.

Donáti utca 17.

A békés vízivárosi utca térszerű kiszélesedésében, a szép gesztenyefák mögött álló kis ház már megközelítette azt a lakásmérséket, amely a szépségre és harmóniára fogékony Szabó Ervinben élt. De még távol volt az „igazitól”. Hiányzott a kert és a kilátás, s talán még jobban hiányzott az elmélyedéshez szükséges egyedüllét lehetősége. Testvéreihez, különösen legidősebb bátyjához, a gyenge jellemű Adolffhoz, nem fűzte semmiféle bensőséges viszony. Annál inkább édesanyjához, akivel szemben élete végéig adósnak érezte magát, s akit szüntelenül kárpótolni igyekezett a rázúdult sorozatos sorscsapásokért (férje öngyilkossága, két lányának tragikus sorsa, két fiának kallódása). Maga mellett akarta tartani anyját, hogy legalább öreg korára nyugodt életet biztosíthasson számára. De a saját életfeladatáról és ennek feltételeiről — szerencsére — mégsem tudott lemondani. Ez a belső konfliktus zavarta együttlakásukat. Megnyugtató megoldást azonban csak az utolsó években sikerült találni.

1901 augusztusában, az ausztriai Salzkammergut tájain kóborolva, megható és önmarcangoló levélben köszönti anyját, születésnapján. Többek között ezt írja: „Nem hiszem, hogy a mi együttélésünk azt

kinlta számodra, drága Mama, amit valójában megérdemeltél volna: vagys lelki nyugalmat, vidámságot, bizalmat. . . Többet tételeztem fel magamról, mint amennyit valójában meg tudok tenni. . . Én vagyok az, makacssággal, az élet iránt támasztott sokrétű elvárásommal, megközelíthetetlenléssel, aki nem teszi lehetővé Neked, hogy a nyugalomnak és a harmóniának azt a fényköröcskét, amely éppen Téged, jó Mamám, minden élethelyzetben körülvesz, jobban kiterjeszd.”

Pedig — ez a levél is mutatja — gyengéd és figyelmes fiú volt. S tudta, hogy bármely másik gyermekénél anyjának rosszabb sora lenne. Így továbbra is azon volt, hogy együtt maradjanak.

A Donáti utcai kis ház hamarosan forgalmas központ lett. A csendes budai környék jámbor lakói bizonyára elborzadtak volna, ha tudomásul szereznek az ott folyó beszélgetések és a mind sűrűbben érkező levelek tartalmáról. Ekkor, 1901—1902-ben bontakozott ki ugyanis Szabó Ervin nemzetközi méretű „konspirációs” tevékenysége. Tyeplov elfogatása után az Orosz Szociáldemokraták Szövetsége közvetlen kapcsolatot lépett vele, s az ő révén, az ő folyamatos segítségével szervezte meg az emigrációban nyomtatott pártirodalom, pártsajtó becsempészését — Brassón és Románián át — a cár birodalmába. Jöttek-mentek a levelek a Donáti utca és a párizsi, genfi, bécsi emigráns központok között. Egyre sűrűbben érkeztek — a Szabó Ervin által megadott különböző címekre — az „irodalmat” tartalmazó postacsomagok. S nem egyszer kopogtattak be a budai házba titkos küldetésben járó orosz forradalmárok is, köztük V. P. Ivansin, a pétervári Harci Szövetség perének egykori vádlottja.

A Donáti utca 17-es lakcímet ekkoriban sok külföldi szocialista és társadalomtudós tanulta meg leírni, az oroszokon kívül is. Lakójának neve és munkássága ekkor kezdett ismertté válni a határokon túl, természetesen csak a szűkebb szakmai és mozgalmi körökben.

Ugyanezt mondhatjuk a megfelelő hazai körökről is. Szabó Ervin — könyvtári és bibliográfusi munkája mellett — ez időben még jórészt névtelenül dolgozott a magyarországi munkássajtónak. De műveltsége, meggyőződésének és logikájának átütő ereje, számtalan kitérő cikke, számos — ugyancsak névtelenül megjelent — briliáns röpirata hamarosan elsőrangú szellemi tekintéllyé tette a Szociáldemokrata Párt vezető köreiből. Különösen nagy tiszteletnek örvendett a párt által elhanyagolt, bizalmatlanul kezelt, cselekvésre és vezetésre vágyó fiatal szocialista értelmiségiek között. 1902-ben már a *Népszava* társszerkesztője lett; ekkor kezdtek köréje gyűlekezni a „szocialista diákok” és a mozgalom forradalmi érzelmű, tudásszomjas elemei: Vágó Béla, László Jenő, Mérő Gyula, a Polányi-testvérek, Ladányi Ármin, Buchinger Manó, Csizmadia Sándor, a költő, Nagy Sándor, a grafikus, Pór Ödön és mások. Ezek a fiatalok gyakran megfordultak a kis vízivárosi lakásban, ahol ifjú mesterük az orosz forradalmárok elszántságát igyekezett beléjük oltani, s tájékoztatta őket a szocializmus újabb nemzetközi áramlatairól, vitáiról. Erre a szerepére utal kedves-tréfásan az a kollektív levél, amelyet 1902 szeptemberében két tanítványa és legifjabb bátyja intéztek hozzá Imolába, ahol az Olasz Szocialista Párt kongresszusán a magyar pártot és a *Népszavát* képviselte:

„Szellemi nagyapánk, Ervin! Vágó, Frédi és Ödön itt ülnek a Donáti utcában és felelevenítik a régi édes emlékeket, a zongora szól, örült galoppok. . . Veled vagyunk. . . Veled megyünk Imolába és kiáltjuk, hogy Viva Ferri! Viva il metodo rivoluzionario!” (Éljen Ferri, éljen a forradalmi módszer! Ferri volt ugyanis — Turatival szemben — a forradalmi irányzat vezéralakja az akkori olasz szocialista mozgalomban.)

Hunfalvy utca 4.

1903 tavaszán Szabó Ervin végre eljutott a neki való lakásba. Mindössze két utcával költözött feljebb a Várhegy oldalán, de itt már valóban megka-

ptott mindent, amire szüksége volt: kilátást a Dunára és a városra, a várfalnak támaszkodó, eldugott, kedves kis kertet, s a növekvő munkájához szükséges csendes dolgozószobát.

A szobát így írja le akkori francia tanára és későbbi barátja, Armand Manteau: „Elmélyült elmélkedésre, írásra alkalmas hely volt ez, távol az utcák lármájától. A munkahelyiség legszembeötlőbb dísz a már említett magánkönyvtár. A könyvek csaknem kivétel nélkül kötve voltak, de meglátszott, hogy nem dekoratív célokot szolgálnak, hanem munkaeszközök. Nem is volt ez igazán magángyűjtemény, hanem inkább olyan könyvtár, amelyet Szabó Ervin kezelt, és kollégák, barátok, futólagos ismerősök is szabadon használhattak. E ponton szinte kommunisztikus viszonyokat teremtett Szabó Ervin; ha látogatójában valamelyes érdeklődést látott egy könyv iránt, önmaga ajánlotta kölcsönzésre, sőt nem ritkán ajándékként. Valószínűleg nem sokan éltek vissza bőkezűségével, hiszen könnyen széthordták volna a könyvtárat. A gyűjteményt állandóan rendben tartotta, bár gyakran az asztalra, székekre is jutottak könyvek. A kötetésre nagy gondot fordított, ezt saját költségén végeztette, noha szerény jövedelme volt.”

Ekkor jutott minden tekintetben a kiteljesedés stádiumába. Felhagyott az időrabló bibliográfiai munkával és a névtelen, személytelen cikkírással; elhatározta, hogy a társadalomtudomány elméleti művelésének és a marxizmus hazai terjesztésének szenteli energiáját. 1903 januárja óta egyik szerkesztője volt a *Huszadik Száznak*. Szinte máról holnapra becsült, szeretett tagja, sőt, egyik központi alakja lett a folyóirat és a Társadalomtudományi Társaság körül kialakult munkatársi-baráti körnek: Jászi Oszkár, Somló Bódog, Leopold Lajos, Batthyány Ervin, Madzar József művelt és nyitott, minden újra felfigyelő, alkotásra ösztönző társaságának. Jórészt általuk ismerte meg a modern szociológiát — ő viszont megismertette velük az autentikus marxizmust. Tapasztalhatta, hogy nemcsak a pártkörökben, hanem a szociológiának ebben a hazai műhelyében is tőle várják a marxista társadalomtudomány serkentő művelését, hazai megalapozását.

A Hunfalvy utcában fogott hozzá 1903-ban élete két legnagyobb vállalkozásához: „A társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete” címmel tervezett könyvéhez (ami, sajnos, nem készült el), valamint Marx—Engels válogatott műveinek első magyar nyelvű kiadásához, amelyet nemzedékeken át, lényegében 1945-ig forgattak a marxizmussal ismerkedő munkások és értelmiségiek. Innen levelezett e kiadás ügyében a marxizmus akkori „pápájával”, Karl Kautskyval, aki a Hunfalvy utca 4-be címzett apróbetűs, hosszú leveleiben készséggel látta el tanácsokkal az ismert alig magyar fiatalembert.

Erejének, aktivitásának csúcspontján állt az 1903 és 1905 közötti években. Alakja Jászi Oszkár egyik párizsi leveléből érzékletesen rajzolódik elénk: „Ervinkém, alig van nap, hogy ne jutnál eszembe, amint galléros köpenyedben ide-oda mégy — gyorsan, zordonan és elmerülten —, hinteni az új igazságok magvát. És úgy-e otthon is már melegen süt a nap, s Te örülsz neki, amint szeretettel megsimogat, midőn az Ilona lépcsőn hazafelé ballagsz. . .” A környezet és az utca annyira megtetszett Jászinak, hogy 1905-ben ő is ott vett ki lakást, Klósz György, a nagyszerű fényképész Hunfalvy utca 8. alatti házában. Így szinte mindennap találkozhattak, hogy eszmét cseréljenek.

Az új barátok és barátnők mellett — bár azoktól elég szigorúan elkülönítve — a régebbi tanítványok is feljártak hozzá a vároldalba. Általában hetente ülésezett itt a „forradalmi bizottság” — most már így nevezték magukat a Szociáldemokrata Párt megreformálására, megújítására törekvő ellenzéki csoport tagjai. Jászi, a kívülálló szemtanú, még kerek félévszázad múltán, Amerikában is emlékezett ezekre az összejövetelekre, s nem minden ironia nélkül írt egykori barátja pártellenzéki tevékenységéről:

„Tevékenységét konspirátorinak azért nevezem, mivel soha nyíltan állást nem foglalt a szociáldemokrata

Donáti utca 17.

Hunfalvy utca 4.

Ménesi út 19. (Bach Melitta felvételei)

párt szelleme és taktikája ellen, hanem a harcot kis tábora, a diákok egy csoportja által vette fel, nyilván attól a meggyőződéstől áthatva, hogy az igazi marxi eszmék művelése végül kikerülhetetlenül diszkreditálni fogja az akkori pártvezetőséget, és helyre fogja állítani a párt igazi forradalmi jellegét. Ezt a munkát Szabó Ervin nagy szívóssággal végezte s nem minden titkolózás nélkül. A késő esti órákban a budai dombtetőn, az öreg ház előtt, ahol édesanyjával lakott, s ahonnan nagyszerű kilátás nyílt a fényesen kivilágított Pestre, az ember gyakran láthatott (én rövid ideig egy szomszédos villában laktam) a „providenciális gondolkodó” vitaestélyeiről haza szállingózó lelkes tanítványokat, akik tovább taglalták az igazi jövő eszméit. Szabó Ervin szerepe és szigorú lelki tisztasága... látszólag nyugodt és szenvedélytelen írásai, pontos és rendszerető adminisztrációja az igazgatása alatt álló Fővárosi Könyvtárban, szerény és udvarias modora olyan nagy presztízst szereztek nevének, amilyennel senki sem bírt a magyar marxista fronton.”

Jászi persze túloz egyben-másban, tény azonban, hogy Szabó Ervin ideológiája és taktikája nem bizonyult hatékonynak a pártvezetőség elleni küzdelemben. Az ellenéke 1905-ben döntő vereséget szenvedett. Talán nem véletlen egybeesés, hogy ezzel egyidőben egészsége is lehangyolott. 1905 nyaráról kezdve, kisebb megszakításokkal, csaknem két éven át gyakorlatilag munkaképtelen volt szem-tuberkulózisa következtében, amely nemcsak látását bénította, hanem egész idegrendszerét felborította. Már a Hunfalvy utcai kert csöndje sem nyugtatta meg. Gyötrő szem- és fejfájásaitól zaklatott külföldi utazásokban, szüntelen környezetváltozással próbált szabadulni.

De a szép Hunfalvy utcai lakás feladásának gondolata betegségétől függetlenül is felmerült. 1905 májusában, Sorrentóból írja édesanyjának: „... Most pedig térjünk rá a lakáskérdésre! Nem mondhatom, hogy az alábbiakat érett megfontolás után írom. Reméltem, hogy távollétemmel elkerülhetem a kérdést; olyan probléma ez, melyet a legnehezebbé sem talállok érdekesnek és örvendetesnek. S nekem még nehezebb rá válaszolnom, mint Nektek. Azt kívánod, Mamácska, hogy Rád való tekintet nélkül döntsék. Igen, ha ez olyan könnyen menne. Hiszen Te, drága Mama, része vagy énemnek, legbensőbb érzelmi életemnek, s ettől éppoly kevésbé tudok eltekinteni, mint énem többi részétől. Valóban az a véleményem, hogy számomra a legmegfelelőbb az egyedüllet, mert magányos természetű vagyok, s mert munkámhoz is az a legalkalmasabb. Másrészt azonban hogy szabadulhatnék attól az érzéstől, hogy Te állandóan szenvedsz az elválás miatt? Hiszen nagyon jól tudom, mennyire szeretsz, drága Mama. Ez az elválás előnyeinek jó részét semmivé tenné.” Sorra vette a testvéreivel való együtt-lakás lehetőségeit és hátrányait, végül pedig arra az eredményre jutott, hogy maradjanak ott a kiköltözési határidőig — talán éppen ez volt a kényszerítő ok a költözésre —, „annál is inkább, mert másik, megfelelő lakás még nincs kilátásban. Az új lakásnál szintén kellene kert, kilátás stb.”

Ilyet azonban egyelőre nem sikerült szerezni. Felgyógyulása után, 1907-ben, a városligeti zöldövezetben levő Munkácsy Mihály utcába költözött.

Munkácsy Mihály utca 16.

Csendesebb, fáradtabb időszak következett Szabó Ervin életében. Sokrétű tevékenységét csaknem minden irányban tovább folytatta ugyan, de érezhetően kevesebb tóvább lendülettel, mint 1905 előtt. Életében mind nagyobb szerepet kapott a Fővárosi Könyvtár, amelyet már 1904 óta vezetett, de ekkor kezdte modern, nyilvános közművelődési intézménnyé s egyúttal társadalomtudományi szakgyűjteménnyé fejleszteni.

Új lakásában a forgalom is kisebb lehetett, mint az előzőekben volt. A baráti kör magva persze továbbra is együtt maradt, de a nagy szellemi és érzelmi viharzás korszaka, a dolgok természetes rendje szerint, múlófélben volt. A pártbeli tanítványok és hívek közül csak azok tartottak ki mellette, akik követni tudták szindikalista útkeresésében. Igaz, az

elszakadók helyett új barátságok és kapcsolatok is szövődtek, például Bellér Ignác szindikalista munkással, Iskruljev Krszta forradalmi horvát-magyar szocialistával, vagy Christian Rakovszkij bolgár-román szocialista vezetővel, a későbbi szovjet népbiztossal és diplomatával. Ekkoriban vált személyesebbé a barátsága Kunfi Zsigmonddal is, aki 1907 szeptemberében — Temesvárról fellátogatóban — egy ideig a Munkácsy utcai lakásban lakott. Ezután írta a következő levelet Szabó Ervinnek:

„Kedves Ervin... Félve írom ezt a pár sort. Lakásodat igen nagy rendetlenséggel hagytam. Nem egészen az én bűnöm. Pesten létem utolsó hetében mindenfelé kerestem valakit, aki kissé rendbehozta volna, de úgy látszik, ehhez is ügyefogyott voltam, hogy találjak. Elutazásom előtt megvesztegettem a földszinti cselédek egyikét, aki meg is ígérte, hogy kitakarít, nem tudom, megtette-e. Ha nem, kérlek, ne nagyon vessél meg érte. Lakásodon sok szép órát töltöttem. Köszönöm, hogy ezt lehetővé tetted. Ha nem is tudtam dolgozni, de egy csomó súlyos belső konfliktust harcoltam végig és jutottam el a megoldás küszöbére, amelynek folytonos bizonytalansága már 2 év óta munkaképtelenné tett. Remélem, hogy most már hamarosan rendbejövök. Egyelőre a legfontosabb: a pártvezetőséggel megállapodásra jutottam. Mint a Népszava munkatársa és a Szocializmus szerkesztője, Bpestre megyek. Legkésőbb 1908. január 1-én. A dolog még egyelőre nem nyilvános. Ha esetleg még van vagy lehet szó a könyvtárnokról, kérlek, írdél pár sort róla. Nagyon érdekelne véleményed elhatározásomról is...”

Szépen indult barátságukat nem a rendetlenül hagyott lakás ingatta meg, nem is az, hogy Kunfi pontosan azt a posztot foglalta el a pártban, amely Szabó Ervint illette volna meg (s amelyet „csupán” megalkuvásra képtelen természete zárt el előle), hanem, ami a döntésből egyenesen következett: Kunfi fokozatos behódolása a pártvezetőségnek. A saját alkatával nem számoló döntéssel talán éppen itt, a Munkácsy utcai lakásban lépett arra az útra, amely 22 évvel később öngyilkosságban végződött.

A székeptikus, hallatlan önfegyessel rendelkező, életét egészen ritka tudatossággal irányító Szabó Ervin talán sok lehetőséget elszalasztott, de valószínűleg sohasem kellett megbánnia, amit tett. Szellemi függetlenségének és jövőbeni cselekvési szabadságának megőrzése érdekében lemondott a cselekvés közvetlen lehetőségéről, s a mozgalomtól elszakadva a magányos gondolkodó útjára tért.

Ménesi út 19.

A Munkácsy utcában alig két évet lakott. 1909-ben — nem tudni, miért, de bizonyára családi okokból — az igényeivel éppen ellentétes környékre, a József utca 2-be költözött édesanyjával. Itt sem volt sokáig maradása. Gyenge tüdejének is szüksége volt a budai levegőre. 1910 nyarán régi barátjához, az akkor már Londonban élő „anarchista grófhhoz”, Batthyány Ervinhez fordult, kérve, ajánlja be őt anyjánál, annak Kelenhegyi úti házába, mely a Ménesi út és Mátyóki utca által határolt hatalmas kertben állt (ma a Tanácsakadémia épül a helyén). Másfél-két évig voltak Batthyány Ferencné bérlői.

Végre 1912-ben, a közvetlen közelben megtalálták a végleges — Szabó Ervin számára csakugyan végleges — megoldást. Ő a Ménesi út 19-be költözött, édesanyja pedig a Ménesi út 8-ba (ma 12.), Madzar Józsefekkel közös lakásba, két külön kis szobával. Így naponta többször is találkozhattak, Szabó Ervin ott is étkezett, ugyanakkor megvolt a teljes függetlensége és nyugalma is.

A Ménesi út 19. sz. ház tetőtérbe épített legénylakást — körkilátással, tetőterasszal — mintha csak az ő számára tervezték volna. Hat éven át élt és dolgozott itt, immár ismét kiegyensúlyozottan, helyzetével, környezetével tőle telhetően elégedetten, az utolsó hónapokat kivéve egészségileg is tőrhető állapotban. Felhagyott a közvetlen politikai és mozgalmi tevékenységgel; írásaiban többnyire csak könyvtári, kulturális és szociológiai témákkal foglalkozott. Mégis tudományos és erkölcsi tekintélye egyre nőtt, különösen a háború kitörése és halmo-

zódo gyötrelmei nyomán. Mind többen voltak — a tőle korábban távol állók között is —, akik a történelemben, az ország (és egész Európa) szörnyű lecsúszásában, felbomlásában, a szociáldemokrata pártok csődjében az ő régen hirdetett antimilitarizmusának, államellenességének, szabad szocializmusának, morális követelményeinek igazolódását látták.

Háborúellenes megnyilatkozásai tovább növelték személyének és eszméinek vonzerejét, a felé irányuló tiszteletet. A Ménesi úti lakásban megszaforodtak a látogatók, és egészen új arcok is tűntek fel közöttük. Beszéljen az emlékezetes látogatásokról néhány szemtanú.

Az első Schöpflin Aladár, aki „Egy Babits-vers története” című cikkében 1947-ben mondta el, miként ismertette össze harminc évvel korábban a Centrál Kávéházban a költőt meg a szociológust, akik között hamarosan meleg barátság fejlődött ki: „Szabó Ervin mindig is gyenge szervezetű ember volt, ebben az időben már sűrűbben betegeskedett. Többfelől hallottuk róla, hogy tudóbjában szenved. Nem tudott olyan gyakran közénk jönni a kávéházba, időnkint mi látogattuk meg őt. A Gellérthegy déli oldalán, a Ménesi úton volt a lakása, egy szép villa első emeletén. Szép, világos szoba volt, ablakai a világ mind a négy tőja felé nyíltak.” Egy alkalommal, nyilván 1917 májusában, a Galilei Körben tartott nevezetes előadása előtt, Szabó a szabadkereskedelemtől mint a béke egyik fontos biztosítékáról beszélt Babitsnak, aki néhány nap múlva ennek hatására írta „Free Trade” című versét. Schöpflin szerint az orosz forradalom jelentőségét is Szabó Ervin világitotta meg számukra, s ő kérte fel Babitsot Kant „Az örök béke” című művének lefordítására.

Egy másik — csoportos — látogatásra 1917 októberében került sor. Mint Duczynska Ilona beszámolója, ekkor hozta össze Szabó Ervin az ő tennivágyó, forradalmi diákcsoportjukat Bellér Ignáccal, a szindikalista munkáscsoportok képviselőjével: „Ezen az emlékezetes összejövetelen, október elején — az egyetlen volt, ami Szabó Ervin lakásán folyt le — Sugár Tivadar, Hadsz Árpád és én képviseltük a csoportot. „Meg akarják mutatni a fiatalok, hogy mit tudnak”, mondta Szabó Ervin Bellérnek...” (A laktanyákba szórt, háborúellenes röplapok tömegével hamarosan meg is mutatták.)

1918 nyarán tört rá Szabó Ervinre utolsó, halálos betegsége. Augusztustól nem hagyta el többé a lakást, legfeljebb a teraszra ült vagy feküdt ki szép időben. Madzsarné Jászi Alice ápolta, s csak legközelebbi barátai, meg néhány számára kedves fiatal látogathatta. Dienes Lajos, a kitűnő biológus írja, aki 1918 őszén kislányával együtt járt a haldoklónál: „A nyitott teraszon feküdt. Vele volt Alice, a gyerek az egyik sarokban ült. Az egész látogatás úgy maradt emlékemben, mint az ismétlése Szókratész halálának.”

Jászi Oszkár pedig, a küszöbön álló forradalom egyik vezére, akinek napjai ekkor már lázas szervezéssel, futkosással, értekezéssel teltek, ki mással oszthatta volna meg kissé távolabbi gondjait, az elkésett átalakulás feletti aggodalmait? „Szabó Ervin halálos ágya mellett — írja Jászi a „Magyar Kálváriá”-ban —, esti látogatásaim alkalmával, amikor a ledlodozó nap utójára aranyozta be a budai hegyeket s enyhe sugarai az élet reményét visszahívták a nagy beteg lázas szemébe: nem egyszer kísérletünk meg a magyar jövőt anticipálni. És nem sokban tévedtünk. Mindketten megegyeztünk abban, hogy a monarchia, de különösen Magyarország válsága sokkal súlyosabb, sokkal veszedelmesebb lesz, mint Németországé... S ő, az osztályharci elvek szinte fanatikus túlbecsülője, a parlamenti kompromisszumok gyűlölője... állandóan sürgette és szocialista elváratait abban az irányban befolyásolta, hogy szocialisták, radikálisok, károlyisták mielőbb egy közös szervezethez tömörüljenek, melyből kormányzó szerv fog válni abban a pillanatban, amikor a már félholt militarista-oligarchikus államhatalom megkapja az utolsó kegyelemadófést”.

Nem érthette meg azt a pillanatot. Éppen egy hónappal korábban, a szeptember 30-ra virradó éjjel halt meg a Ménesi úton, utolsó és legkedvesebb lakásában.